

4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая.– М.: Русские словари, 1996.– 416 с.
5. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен.– М.: Изд. иностр. лит., 1958.– С. 40–55, 239–255, 266–267.
6. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс.– М.: Просвещение, 1969.– 182 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011.– С. 90–674.
8. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Научный доклад высшей школы / Г.А. Золотова // Филологические науки.– №4.— 1962.– С. 65–79.
9. Ипатова Л.В. Семантико-грамматическая связь аналитических средств выражения понятий модальности и будущности в английском, французском и русском языках. Сравнительный анализ: автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук: спец.: 10.02.20. «Переводоведение» / Ипатова Л.В.– М., 2003.– 25 с.
10. Немец Г.П. Грамматические средства выражения модальности в русском языке / Г.П. Немец.– Харьков: Око, 1991.– 163 с.
11. Палмер Ф.Р. Семантика / Ф.Р. Палмер.– М.: Высш. шк., 1982.– 111 с.
12. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / Ф.Р. Панфилов // Вопросы языкознания. – М., 1977.– № 4.– С. 37–78.
13. Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры / Отв. ред. А.В. Бондарко, С.А. Шубик.– СПб.: Наука, 2005.– 478 с.
14. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А.В. Бондарко.– Л.: Наука, 1990.– 263 с.
15. Штернеман Р.К. К вопросу о методах исследования категории будущего времени / Р.К. Штернеман // Вопросы языкознания.– М.: Наука, 1968.– №5.– С. 91–101.
16. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // *Quaestiones de semantica* 19.– 1989.– 1.– P. 103–121.

Summary. This article aims to analyze problems of category determination of future tense and problems of interaction between language universals and category of futurity in modern Ukrainian language. Hereby the complex analyses of futurity categories and ways of its expression in interconnection with the category of modality is introduced.

Key words: modality, future, language universal, text, sentence, grammatical features.

УДК 81'36 (81.373.6)

В.В.Мозгунов, К.Ю.Фурсова

СТАРОДАВНЯ СПОЛУКА *ST- НА ПОЧАТКУ КОРЕНЕВОЇ МОРФЕМИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ СЛОВА

У роботі досліджена природа сполуки *st- на початку кореневої морфемі. Виявлена спільна для всіх лексем з давньою сполукою *st- на початку кореня в мовах праіндоевропейського періоду сема, яку можна вважати головною: сему сили, стійкості, стабільності, непорушності. Специфіка об'єкта дослідження, мета і завдання роботи зумовили використання зіставного, порівняльно-історичного методів, а також лінгвістичного опису та інтерпретації мовних фактів.

Ключові слова: звукосполука, приголосні фонемі, коренева морфема, семантичне ядро.

Багато лінгвістів приділяли увагу питанню сполучуваності приголосних фонем, однак на сьогодні немає єдності у доборі матеріалу та методах дослідження [19, 18]. Зокрема відомі праці І.В. Пересади [11], В.Г. Таранця [18], Т.Л. Чубрикової [19], Н.А. Екібаєвої [3], Дж. Грінберга [2] та ін. В українській лінгвістиці тема ще мало висвітлена. Вивчення праць зарубіжних лінгвістів на разі визначаємо як перспективи. На сьогодні у більшості наукових праць фонетичний рівень розглядається як об'єкт лінгвістичного аналізу поезії, значення цього рівня у загальному сприйнятті твору. Проте є потреба дослідити природу звукосполук, що виникли у праіндоевропейський період, розглянути в етимологічному, семантичному та психолінгвістичному аспектах.

Таким чином, **актуальність** запропонованого дослідження полягає у необхідності шляхом детальних зіставлень виявити спільну для мов праїндоевропейської єдності природу сполук приголосних, у нашому випадку давньої звукосполуки *st-. Робота потребує тривалого часу, розрахована на кількарічні дослідження. Проте ми визначили основні завдання та можемо частково представити зібраний матеріал і проаналізувати його, користуючись обраними методами.

Об'єктом дослідження є роль звукосполуки *st- у семантиці лексем на початку кореня. У даному випадку нас не цікавлять конотативні семи, тільки загальне значення, за яким можна згрупувати різні лексичні одиниці. **Предметом дослідження** є сполука *st- на початку кореневої морфеми. Об'єкт роботи не потребує розмежування лексики на апелативну і пропріальну. Проте онімні одиниці дуже цінні застиглими фонетичними формами досліджуваних одиниць, а отже, і можливістю порівнювати міжмовні спільні й загальні закони фонетичних змін і варіації етимологічно ідентичних кореневих морфем та графічних сполук у результаті цих змін.

Мета роботи – всебічно проаналізувати структуру, історію, можливості та роль у формуванні мови давньої сполуки *st-; запропонувати новий критерій класифікації лексичних одиниць. **Завдання** конкретизують поставлену мету: 1) обґрунтувати теорію семантичного ядра звукосполуки *st- на початку кореневої морфеми; 2) становити дієслівну природу сучасних лексем з кореневою сполукою *st-; 3) виявити фонетичну деформацію *st- у слов'янських мовах (згодом інших індоевропейських мовах); 4) з'ясувати фонетичні особливості давньої звукосполуки в антропонічних одиницях і мотивацію надання власних імен з позицій психолінгвістичних та етнолінгвістичних; 5) виявити і систематизувати топоніми з *st-; 6) провести синхронний зіставний аналіз частотності використання лексичних одиниць зі сполукою *st- у групах індоевропейських мов (на матеріалі творів публіцистики).

Теоретична значущість полягає у детальному розгляді дуже давньої сполуки приголосних, яка у певних мовних обставинах зазнає фонетичних змін (чергування зубного з альвеолярним); у згрупуванні наявних думок учених, що не ставили за мету досліджувати сполуку приголосних *st-, однак висловлювали певні погляди щодо етимології лексем, у складі яких є *st- на початку кореневої морфеми. **Практичне значення роботи.** Аналіз антропонімів зі сполукою *st- є корисним для укладачів антропонічних словників або знадобиться спеціалістам з ергонімів. Результатами досліджень можуть користуватися студенти, що вивчають мову в історичному та психолінгвістичному аспектах, матеріали використовувати як демонстраційний матеріал у посібниках з вивчення мов.

Лексичний склад мови становить систему з властивими їй мікросистемами, або підсистемами. Одним із основних завдань лексикології є вивчення всіх мікросистем досліджуваної мови. Спробуємо довести, що фонемний рівень слова може впливати на семантичне його забарвлення і формувати лексичний склад мови.

Сполука *st- цікавить нас, у першу чергу, єднальною (спільною) для всіх лексем мов праїндоевропейського періоду семою, яку можна вважати головною, сему *сили, стійкості, стабільності, непорушності*. Позитивне чи негативне значення має ця сема, сказати поки що важко, для цього слід проаналізувати дуже великий обсяг лексичного матеріалу у кількох різносистемних мовах. Це вже конотативні ознаки, які можуть більшим чином залежати від афіксів, ніж від самої кореневої морфеми. Але з упевненістю можемо відзначити, що сема становить фізичну характеристику, вказує на статику, навіть на стан, якщо врахувати положення фізики, згідно з якими об'єкт не може перебувати у стані спокою, а отже рухається відносно інших об'єктів, у такому разі ці слова тісно пов'язані з дієсловом, мають дієслівне походження. Навіть прикметники, що характеризують людину, як-от: *стійкий, постійний, сталевий* (у значенні вольового характеру), – можуть говорити про те, що людина розвивається (позитивна конотативна сема) або деградує (негативна), однак вказує на рух, не визначаючи вектора. Слова типу: *стабільний, стагнація, став, стояти, стіна, стіл, стілець, ставропігія, стовп, ставка, стаміна* (витривалість, стійкість) та ін. цікаві за природою, вони називають стан або ознаку дії, і цю сему можна визначити шляхом аналізу саме завдяки початковій приголосній структурі слів. Л.В. Лисейко зазначає зв'язок між сучасним *star* (зірка) із давньонімецьким **ster* (“розсипати, розкидати по небу”) і зауважує, що в давнину зірки поділяли на “нерухомі” та “блукаючі”, а звідти семантичний зв'язок із **ster* (нерухомий) [8, 55]. М.М. Маковський порівнює **ster* (зірка) з давньверхньонімецьким **stornen* (“стояти на одному місці”) [10]. Слова, співвідносні з давньверхньонімецьким **sterro* або **sterno*, нижньонімецьким *stern*, можуть мати значення “нерухомий, той, що перебуває на одному місці”, а також “сильний, міцний”: давньверхньонімецькими **starc, *starh* [8, 55]. Трапляються слова зі *st-, в яких досить важко побачити визначену нами сему, але хоча б дієслівне, а отже, процесуальне, значення довести можна. Цікавою є міжмовна омонімія, характерна для слова *ster*: у сучасній німецькій мові *ster* – “мистецтво” (“искусство” від старослов'янського *искоусити* > *кусити*, праслов'янського **kusiti*, запозиченого з готського *kausjan* (пробувати, випробувати) [20, 141]; *ster* у польській мові – “кермо”, *sterować* – “керувати” [12, 224].

Зовнішня оболонка слова, його афіксальне самовираження можуть змінюватися в часі. Фонетичні зміни фіксуються в англійському *stone* – німецькому *stein* (незакріплена на письмі асиміляція); давньогрецькому *Стефан* – *Штефан*, англійському *state* – *штат*. Проте у визначених позиціях діють конкретні закони сполучуваності приголосних або приголосних із голосними. Зокрема, Дж. Грінберг, використавши матеріал 104 мов світу, визначив ці закономірності, але не знайшов точних зв'язків між початковими і кінцевими приголосними в межах одного слова [2, 60–61]. І.В. Пересада звертає увагу на те, що у сучасному мовознавстві «одним із засобів сегментної організації слова слугує вибірна закріпленість окремих типів фонем за їх позиціями в слові. Початкова позиція традиційно вважається більш сильною у порівнянні з кінцевою» [11, 3].

Визначена позиція приголосних у корені слова, на нашу думку, закладає основу для семантичного його забарвлення, що можна перевірити, навіть відкривши звичайний студентський, невеликий за обсягом словник старослов'янської або латинської мови (наприклад, 35 тис. слів). 16 латинських дієслів (*stabilio, stagno, statuo, sterno, sterto, stillo, stimulo, stipo, sto (steti, statum), strepito, strepo, strideo, stringo, struo, studio, stupeo*) містять ознаку дії (сильно) і мають загальне значення “докладати зусиль”. Іменники, зокрема дієслівного походження, прикметники і відповідні прислівники об'єднуються семою ‘сила, міць, стійкість’, наприклад: *statua, stipes* (стовбур дерева), *stuba* (хата, будинок), *structura, statura, stadium* (змагання), *stannum* (санскритське “стійкий, міцний” латинське – “сплав свинцю та срібла”); *statim* “твердо, постійно”, *stativus* “нерухомиий” тощо [20, 337–340, 412, 427].

Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі нараховує 11 топонімів зі сполукою *st-, з них 10 безпосередньо мають сему сили: *Станьковъ* (від *Станиславъ*, *Станимиръ*, зменшене староукраїнське *Станко*), *Стожъкъ* (від *stojati), *Стан#ничи* (від *Стон#нъ* < *Стоянъ*) та ін. [4, 389–461]. У словнику власних імен фіксуються також оніми *Станіслав*, *Стахий* (*Остан*), *Стоян*, *Стратон*, *Стратор*; *Стелла*, *Степанида*, *Сталіна* [15, 41, 56–57, 76, 95]. Слід зауважити, що жіноче ім'я *Сталіна* виникло в радянський період, як *Елен*, *Владлен* (від *Ленін*). *Стодольник* (охоронець України), *Стрибог* (бог сильного вітру), *Стрига* (донька Стрибога), *Стратим-пташ* (здіймається в небо, сильно кричить, накликає страшну сильну бурю) [14, 545–548; 16, 21] – міфологічні образи, що наділені великою силою і могутністю.

Власні імена людей розповідають нащадкам про світосприйняття предків. Наочно це можна розтлумачити так: *Степан* < давньогрецьке *Στέφανος* (стефанос) — “вінок, корона, діадема” [13, 429], а отже – влада, могутність, сила; *Страх*, *Страхон* [15, 185], *Станімир*, *Стоян*, *Станіслав* – дохристиянські імена, в які предки заклали значення вольової, сильної духом і фізичним здоров'ям людини.

На матеріалі адміністративної карти України О.Я. Скуратовича [1, 6–7] ми виявили 28 хоронімів, що мають у складі кореня сполуку *st-, з них 7 – на початку кореневої морфеми. Цікавою є назва міста *Буришин* (Івано-Франківська обл.). Припускаємо, що етимологічно апелюючи *буришин* можна розглядати як “рудий камінь”: *бурий* у турецькій, тюркських, давньоіндійській мовах – *рудий* та *stein, stone*.

Назва міста *Стрий* (Львівська обл.) етимологічно пов'язана з українськими словами *струм*, *струміль*, польськими *struga, strumień*, німецьким *stromm*, латинським *straume* тощо, які містять сему ‘сильна течія, стрімкий потік води’.

В озерах не може бути скерованого потоку, тобто проточної води, тому лімніонами нас не цікавлять. Серед назв річок зустрічаються цікаві, як-от: *Стрий*, *Стир*, *Ствига*, *Остер*, *Стубла* та ін.

Кореневу сполуку можна легко сплутати зі збігом морфем, тому слід дуже уважно шукати у слові корінь. У цьому нам допомагає не сучасний морфемний аналіз, а етимологічний. М. Фасмер наводить у своїй праці такі слова, як *стачить* (вистачати, вдосталь), *стебать* (бити), *стенать* (стогнати, шуміти), *стеречь* [20, 749–757]. Можна констатувати той факт, що це дієслова із загальною семою ‘сильно діяти, проявляти силу’. Сюди ж можна було додати слово *старновать* (молотити) [20, 747], але однокореневі слова *торновать*, *тернії*, *стерня* наводять на думку, що маємо справу з префіксом, а отже, збігом морфем.

Отже, значний шар лексики, який можна об'єднати за спільною семою ‘фізична і духовна сила, старанність, наполегливість, стан’ наводить на думку, що чимала кількість слів, як давніх, так і поступових новоутворень, походить від сполуки звуків. Таких сполук можна дослідити певну кількість. Кожна сполука приголосних дає початок багатьом кореневим морфемам, що поступово «обростають» афіксами, які, у свою чергу, застигають у певних формах. Тому з часом важко побачити спільні семи у словах. З цих позицій можна провести нову типологізацію лексики мов, що походять з праїндоевропейської єдності.

Аналіз антропонімів і топонімів вказує на те, що наші предки знали, як назвати дітей і місце свого постійного мешкання на добру долю і міцне здоров'я. Слід звернути увагу на важливість такого підходу і в наш час, це стосується й інших ономастичних одиниць, особливо ергонімів. У випадку називання людей на сучасному етапі розвитку суспільства маємо справу з таким явищем, як мода на невластиві для певного типу культури імена. У зв'язку з цим на сьогоднішній день в Україні немає жодних норм і застережень із зрозумілих етносоціальних причин. Проте, у багатьох європейських країнах, наприклад, у Польщі, введені чіткі регуляторні обмеження на

називання дітей при їх реєстрації в органах державної влади. Ці обмеження покликані зберегти етнокультурну ідентичність конкретного соціуму в умовах глобалізації.

Таким чином, запропоноване дослідження може бути певним елементом, що сформує усвідомлення необхідності певної «нормалізації» процесу називання дітей в Україні з метою збереження її самоідентичності в рамках індоєвропейського культурно-цивілізаційного простору.

Апелятивна лексика зі значенням сили, влади, могутності, міцності, руху, стану використовується в усіх функціональних стилях мовлення, зокрема й розмовному.

Список використаних джерел

1. Атлас фізичної географії України / [упоряд. О.Я. Скуратович]. – К., 2006. – С. 6–7.
2. Гринберг Дж. Некоторые обобщения, касающиеся возможных начальных и конечных последовательностей согласных / Дж. Гринберг // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1964. – № 4. – С. 41–63.
3. Екибаева Н.А. Исследование сочетаний гласных в казахском, русском и английском языках: Сопоставительный анализ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.А. Екибаева. – М., 2002. – 24 с.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [ред. І.М. Желєзняк та ін.]. – К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [ред. О.С. Мельничук та ін.]. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 5. – 2006. – 704 с.
6. Коваль А.П. Життя і пригоди імен / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1988. – 240 с.
7. Латинско-русский и русско-латинский словарь для учащихся / [сост. Асланова Л.А.]. – М.: ООО «Дом Славянской книги», 2010. – 704 с.
8. Лисейко Л.В. Символика и семантика слов *sunna* ‘солнце’, *mano* ‘луна’, *sterro* ‘звезда’ в древневерхненемецком языке / Л.В. Лисейко // Новітня філологія. – №1 (21). – Миколаїв: МДГУ. – 2005. – С. 53–63.
9. Маковский М.М. Удивительный мир слов и значений / М.М. Маковский. – М.: Высшая школа, 1989. – 200 с.
10. Маковский М.М. Что такое этимология / М.М. Маковский // Иностранные языки в школе. – 1981. – № 1. – С. 13–19.
11. Пересада В.В. Фонетична структура слова і особливості розвитку в німецькій мові (діахронічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / В.В. Пересада. – Одеса: Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – 2003. – 20 с.
12. Польско-русский, русско-польский словарь / Г. Кшызовска-Протасеня, И. Шталенков. – Минск: Современная школа, 2008. – 656 с.
13. Словарь русских личных имён / А. В. Суперанская. – М.: Эксмо, 2006. – 542 с.
14. Словарь славянской мифологии / [авт.-сост. В.В. Адамчик]. – Минск: Современный литератор, 2008. – 639 с.
15. Словник власних імен людей / [ред. С.Ф. Левченко, Л.Г. Скрипник та ін.]. – К.: Наукова думка, 1967. – 110 с.
16. Словник давньоукраїнської міфології / [уклад. С. Плачинда]. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.
17. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. / [ред. Л.Л. Гумецька та ін.]. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 2. – 1978. – 592 с.
18. Таранець В.Г. Фонетичні субстратні ознаки в давньоєвропейських мовах / В.Г. Таранець // Трипільський субстрат: походження давньоєвропейських мов. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – Розд. 2. – С. 49–67.
19. Чубрикова Т.Л. Сочетаемость согласных фонем в истории английского языка: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.04 / Т.Л. Чубрикова; Ленинградский гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1975. – 97 с.
20. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / [авт. М. Фасмер, пер.-доп. О.Н. Трубачев]. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 2. – 1987. – 672 с.; Т. 3. – 1987. – 832 с.
21. 100 найвідоміших образів української міфології / ред. В. Завадська та ін. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.

Summary. The paper investigated the nature of the compound **st-* at the beginning of root morpheme. The observed seme, common to all tokens with old compound **st-* at the beginning of roots in Indo-European languages period, can be considered major: seme of strength, durability, stability and permanence. Specificity of the research object, purpose and objectives led to the use of contrastive, comparative methods and linguistic description and interpretation of linguistic facts.

Key words: sound combination, consonants, root morpheme, semantic kernel.